

ISSN 2220-7929

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ВІСНИК

Харківського національного університету
імені В. Н. Каразіна

№ 1134

Серія «ІСТОРИЯ»

Випуск 49

Спеціальний випуск

Заснована 1964 року

Харків 2014

Редакційна колегія:Відповідальний редактор – д-р іст. наук, професор **С. І. Посохов** (ХНУ імені В.Н.Каразіна)**Калініченко В. В.**, д-р іст. наук, професор (ХНУ імені В. Н. Каразіна)**Наумов С. О.**, д-р іст. наук, професор (ХНУ імені В. Н. Каразіна)**Сергєєв І. П.**, д-р іст. наук, професор (ХНУ імені В. Н. Каразіна)**Сорочан С. Б.**, д-р іст. наук, професор (ХНУ імені В. Н. Каразіна)**Станчев М. Г.**, д-р іст. наук, професор (ХНУ імені В. Н. Каразіна)**Чувпило О. О.**, д-р іст. наук, професор (ХНУ імені В. Н. Каразіна)**Астахова К. В.**, д-р іст. наук, професор (Харківський гуманітарний університет «Народна українська академія»)**Греченко В. А.**, д-р іст. наук, професор (Харківський національний університет внутрішніх справ)**Потрашков С. В.**, д-р іст. наук, професор (Харківська державна академія культури)**Сенін О. С.**, д-р іст. наук, професор (Російський державний гуманітарний університет)**Тодєв І.**, д-р іст. наук, професор (Болгарська академія наук)**Явор Г.**, д-р іст. наук, професор (університет Марії Кюрі-Склодовської, Польща)**Буйнов Ю. В.**, канд. іст. наук, доцент (ХНУ імені В. Н. Каразіна)**Духопельников В. М.**, канд. іст. наук, професор (ХНУ імені В. Н. Каразіна)**Іващенко В. Ю.**, канд. іст. наук, доцент (ХНУ імені В. Н. Каразіна)**Куделко С. М.**, канд. іст. наук, професор (ХНУ імені В. Н. Каразіна)**Пуґач Є. П.**, канд. іст. наук, професор (ХНУ імені В. Н. Каразіна)**Куліков В. О.**, канд. іст. наук, доцент (відп. секретар, редактор спецвипуску) (ХНУ імені В. Н. Каразіна)**Шатохін І. Т.**, канд. іст. наук, професор (Белгородський державний національний дослідницький університет)**Адреса редакційної колегії:**

Україна, 61022 Харків, майдан Свободи, 4, Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, історичний факультет. Тел.: (057) 707-56-68; факс: (057) 702-03-79

E-mail: istvestnik@gmail.com; сайт: <http://history.karazin.ua>**Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. – 2014. – № 1134: Серія «Історія». – Вип. 49. – 252 с.**

Спецвипуск «Вісника» містить статті та матеріали, об'єднані тематикою історії бізнесу – напряму досліджень, що фокусуються на вивченні еволюції систем бізнесу, історії менеджменту, історії підприємництва та підприємницького середовища; історії окремих підприємців, підприємницьких династій, фірм, а також взаємодії бізнесу із політичним, соціальним та культурним середовищем.

Для викладачів, науковців, студентів і всіх, хто цікавиться історією.

Статті пройшли внутрішнє та зовнішнє рецензування

Видання спецвипуску здійснено за фінансової підтримки Східного Інституту українознавства імені Ковальських.

Свідectво про державну реєстрацію КВ № 11825-696 ПР від 04.10.06

© Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, оформлення, 2014

<i>Бизнес-история как научное направление</i>	5
СТАТТІ	
Беликов Юрий Купеческая династия Жевержеевых: портрет двух поколений предпринимателей пореформенного Харькова	18
Венгер Наталья Российский националистический дискурс и меннонитское этническое предпринимательство: генезис и динамика социально-политического конфликта (1830–1917)	40
Дейнеко Сергій Всеросійська спілка митних службовців у 1917 році	57
Куделко Сергей Деловая активность преподавателей Харьковского императорского университета в XIX веке (к постановке проблемы)	69
Kulikov Volodymyr Escaping paternalism: transfer of managerial models by foreign industrialists to South Russia in the late 19th – early 20th century	78
Лисенко Майя Сільськогосподарські виставки в Харківській губернії (кін. XIX – поч. XX ст.)	94
Моргун Олег Становление откупной системы и чифтлик в Османской империи (конец XVI – XVIII вв.)	106
Москалец Владислава Конфлікти у нафтовій промисловості Галичини у XIX столітті як маркер економічних змін	120
Попов Алексей Репетиция капитализма?: международная коммерческая деятельность оргкомитета «Олимпиада-80» (1975-1980 гг.)	129
Скубій Ірина Підприємницькі ризики у сфері торгівлі в Харкові в роки непу	144
Скубневский Валерий Платоновы и Судовская: к истории коммерческого предприятия	157
Шандра Ірина Вітчизняна буржуазія на шляху до європейської форми представництва (кінець XIX – початок XX ст.)	172

Венгер, Наталія Російський націоналістичний дискурс і менонітське етнічне підприємництво: генезис і динаміка соціально-політичного конфлікту (1830–1917)

Проблема «менонітське підприємництво і націоналізм» були закладені практикою державних привілеїв на етапі колонізації. Успішна підприємницька практика менонітів робила його зручним об'єктом націоналістичної критики. Підприємництво, підтримуване державою, мало сприятливі можливості розвитку. З початком світової війни етнічна промисловість зазнала впливу Ліквідаційний законодавства. Правозахисна кампанія менонітів дозволила зупинити темпи імплементації законодавства і забезпечити підприємства замовленнями.

Ключові слова: російський націоналізм, менонітське підприємництво, Перша світова війна, модернізація.

Venger, Nataliya Russian Nationalism discourse and Mennonite ethnic entrepreneurship: genesis and dynamics of the social and political conflict (1830–1917)

The origins of the problem "Mennonite entrepreneurship and nationalism" were laid by the state privilege practice at the stage of colonization. Successful entrepreneur practice of the Mennonites made it an object for nationalism criticism. Entrepreneurship supported by the state had favourable opportunities for development. With the outbreak of the First World War ethnic industry was influenced by Liquidation Legislation. Mennonite human rights campaign helped to stop the rate of legislation implementation and provide enterprises with orders.

Keywords: Russian nationalism, Mennonite entrepreneurship, First World War, modernization

УДК 94 (470+571): [336.24.08:331.105.44] «1917»

Всеросійська спілка митних службовців у 1917 році

Сергій Дейнеко

У статті на основі архівних матеріалів показане становлення та занепад першої профспілкової організації російських митників. Розглянуто причини, хід та наслідки першого політичного страйку співробітників Департаменту митних зборів, що проводився під керівництвом митної профспілки Петрограда. На думку автора однією з причин малоефективної роботи вищезгаданої установи була завелика політизація суспільства.

Ключові слова: профспілка, митниця, російська революція, Петроград.

Лютнева революція 1917 р. надала додаткового імпульсу до розвитку цілій низці різноманітних громадських об'єднань, зокрема профспілковим. Одна з таких організацій – це професійна спілка митних службовців, яка з'явилася навесні 1917 року.

Відсутність публікацій, які відображують сторінки історії профспілкової організації службовців Департаменту митних зборів обумовлює актуальність нашого дослідження.

Дослідження історії митної справи має доволі значну історіографію. Різноманітні аспекти митної політики відображені в низці праць. Так, у колективній монографії «Історія митної справи в Україні» висвітлюється її становлення та розвиток від часів Боспорської держави майже до сьогодення. Чимало уваги приділяється роботі митних установ, в тому числі і на початку ХХ століття [12]. Особливості становлення митної системи Російської імперії в ХVІІІ – початок ХХ ст. на українських землях, розглянув в своїй монографії дослідник з Академії митної служби України (Дніпропетровськ), доктор історичних наук О.В. Морозов [15].

Його земляк та колега, доктор історичних наук Д.В. Архірейський сконцентрував свою увагу на митній політиці та роботі профільних установ України, Радянської Росії та СРСР між 1917 та 1939 роками [1, 2]. Таким чином, можна зазначити, що всі вищезгадані роботи об'єднують один чинник – відсутність інформації про Всеросійську спілку митних службовців.

Перше згадування про дану профспілкову організацію присутнє в збірнику архівних матеріалів та документів «Митниці Слобожанщини. Митна справа на Слобожанщині 1660 – 1870 – 1992 – 2000». Спілка згадується в контексті створення її відділення у Харкові [14]. Згодом, Ю.А. Беліков у статті «Харьковская главная складочная таможня», навів свідчення про підтримку співробітниками Харківської митниці створення Всеросійської спілки митних службовців [21, с. 1066 – 1067].

Мета даної статті – показати становлення першої профспілкової організації митних службовців у 1917 році в контексті подій, які на той час відбувалися в державі.

Основу джерельної бази склали матеріали з Державного архіву Харківської області, а саме фондів: Ф. 84 – «Харківська митниця» та Ф. р-3962 – «Комітет Харківського відділу Всеросійської спілки митних службовців» та періодичні видання.

Навесні 1917 р. в середовищі митників Російської імперії запанувала думка про необхідність заснування власної загальнодержавної профспілкової організації. Все це призвело до створення організаційних комітетів з підготовки I-го з'їзду Всеросійської митної спілки. До речі, наприклад, службовці Харківської митниці 5 травня 1917 р. підтримали ідею створення подібної організації та на загальних зборах постановили:

- приєднатися до Всеросійської спілки службовців митного відомства;
- визнати необхідним скликання у Москві в найближчий час делегатів від всіх митних установ для обговорення питань службового та матеріального становища митників;
- на з'їзді підняти питання про покращення матеріального становища всіх службовців митного відомства, особливо співробітників нижчої ланки та відставників, які знаходяться в край скрутному становищі;
- розробити положення про підвищення матеріального забезпечення родин загиблих службовців, а також надання їм негайної матеріальної допомоги;

- розробити загальне положення, яке б регламентувало прийом, звільнення та переміщення службовців;
- створити кодекс взаємовідносин митних службовців;
- підняти питання про створення більш комфортних умов праці [7, арк. 19].

Вищенаведені пункти висунули штатні працівники Харківської митниці, тобто чиновники. Необхідно додати, що особовий склад російських митних закладів можна розділити на дві великі групи: більш привілейованих штатних службовців (чиновників) та вільнонайманих працівників, які отримували невелике грошове утримання.

Тому, шестеро доглядачів Харківської митниці, а саме: Калета, Михайлович, Красніков, Усович, Приступенко і Дмитрієв звернулися з листом до Бюро по скликанню Всеросійського з'їзду митних службовців з пропозиціями про поліпшення умов служби митних доглядачів:

- доглядачі повинні отримати статус штатного службовця;
- доглядачі, які мають відповідну освіту та досвід роботи мають право обіймати більш відповідальні посади;
- доглядачі повинні з першого місяця служби отримувати грошове забезпечення (жалування) не менш, як 150 рублів;
- переглянути пенсійний вік та збільшити розмір пенсій;
- збільшити розмір грошових виплат вдовам та дітям загиблих доглядачів;
- діти доглядачів повинні отримувати щорічну грошову допомогу нарівні з дітьми штатних співробітників;
- звільнення доглядача зі служби повинно відбуватися тільки за згодою місцевого митного комітету (профспілки);
- бажано зменшити кількість робочих годин на добу (частина доглядачів несла вночі караульну службу);
- видавати однострої та взуття щорічно;
- забезпечити доглядачів службовим житлом та опаленням;
- установити більш відповідний вигляд уніформи з заміною сірого кольору шинелі на чорний [7, арк. 150].

Якщо порівняти обидва списки, то вони не надто відрізняються. Більшість пунктів торкаються поліпшення грошового забезпечення, умов праці і службового рівноправ'я. На цьому тлі яскраво вирізняється останній пункт зі списку пропозицій доглядачів. На нашу думку, бажання змінити колір уніформи говорить про падіння авторитету армії в суспільстві і намагання нижчої ланки митних

службовців відмежуватися від неї. Не дивлячись на масу спільних проблем, особливо матеріального характеру, окреме звернення доглядачів свідчить про панування атмосфери недовіри між двома групами співробітників російських митних закладів.

З 1 по 16 вересня 1917 р. в Петрограді проходив I Всеросійський з'їзд митних службовців. Прибуло 136 делегатів, які презентували 41 митну установу держави. Зокрема, Одеська митниця делегувала 4 особи, Московська – 10, Петроградська портова – 21, Департамент митних зборів (центральный апарат) – 9, Архангельська – 2, Петроградська митниця при Фінляндській залізниці – 16, Ревельська – 4, Таганрозька, Севастопольська, Керченська, Євпаторійська, Потійська, Батумська, Харківська та Тифліська митниці відправили по 1 співробітнику, Владивостоцька – 8, Челябінська – 2, Маньчжурська – 2, установи Ташкентського інспекторату – 3, установи Владивостоцького інспекторату – 8, власне Владивостоцький інспекторат – 1, Спілка службовців евакуйованих митних закладів – 6 [8, арк. 1].

На з'їзді абсолютною більшістю голосів постановили утворити Всеросійську спілку митних службовців і обрали її керівництво. Виконавчим органом став Центральний Комітет. До його складу ввійшли: Голова – Д. П. Феденев (Москва), заступники – А. А. Смирнов (Варшава) та Г. Г. Немченко (Одеса), секретарі – В. К. Орлов (Петроград) та В. П. Богуславський (Ніколаєвск – на – Амурі), скарбник – Н. А. Поспішил (центральный апарат Департаменту митних зборів), члени: В. І. Радзієвський (Петроград), В. Е. Копайтич (Білоостров), Г. І. Єфремов (Владивосток), Н. М. Масловський (Архангельськ), Ф. П. Мелешкевич (Петроград), І. К. Постніков (Петроград), Г. Л. Кіріков (Петроград), Носов (Ашхабад), Тер-Ованесов (Кавказький інспекторат) [8, арк. 1–2].

З'їзд розглянув питання про становище митної служби в Російській імперії, затвердив проект статуту Всеросійської спілки митних службовців, розпочав клопотання перед урядом, у зв'язку з ростом споживчих цін, про підвищення жалування всім категоріям митників. Дійшли згоди про розмір членських внесків: вступний (одноразовий) – 1 руб., і 1,5% від окладу (з надбавками) щомісяця, з яких 50% відправляють до Петрограду. Гроші з регіонів до Петрограда почали надходити вже в вересні 1917 року. Так, з Харкова в вересні відправили 37 руб. 12 коп., а в жовтні – 40 руб. 76 копійок [8, арк. 2, 4].

Однак історія не відпустила часу на всебічне становлення та зміцнення Митної спілки, як іноді самі митники називали вищезгадане громадське об'єднання. В жовтні 1917 р. до влади прийшли більшовики. Реакцію мешканців Петрограда на зміну влади прекрасно показав російський дослідник С.В. Яров в своїй роботі «Горожанин как политик. Революция, военный коммунизм и НЭП глазами петроградцев». Зокрема, він пише: «Большевистское «выступление» сначала малоприметное, не вызвало ни 24, ни 25 октября сколь-нибудь заметного всплеска городской среды. Правда, все необычное – разведение мостов, перекрытие улиц, остановка трамваев – собирало толпы людей. Город заполнили слухи. Мало кто что – либо знал точно, но общим было мнение о недолговечности режима» [22, с. 9].

Відношення мешканців Петрограда до вищезгаданих подій яскраво проявилось 27–30 жовтня. За словами професора С.В. Ярова, це була реакція городян на практичні дії більшовиків: «закрытие газет, разгром типографий, пресечение демонстраций. Вскоре все захлебнулось. Уличный протест 27–29 октября был движением плохо управляемой, аморфной массы, и потому слабым и обречённым» [22, с. 9 – 10].

Однак не дивлячись на те, що вуличні протести захлинулися, службовці Міністерства фінансів оголосили 28 жовтня 1917 р. страйк на знак протесту проти втручання в роботу установи і на підтримку заарештованого міністра фінансів М. В. Бернацького. Протестуючі оприлюднили наступну заяву: «В виду насилия над главой ведомства и насильственного вмешательства в работу отдельных учреждений, 27 октября в делегатском собрании служащих Министерства финансов была принята следующая резолюция: «1) Мы не считаем возможным подчиняться распоряжениям исходящим от захвативших власть; 2) Мы отказываемся входить с ними в служебные отношения; 3) Впредь до создания власти, пользующейся всенародным признанием, мы прерываем свою служебную деятельность, возлагая ответственность за последствия на захвативших власть» [10, с. 1].

В середині листопада 1917 р. в газеті «Свободная Речь» (до 26 жовтня 1917 р. «Речь») в колонці Московская хроника з'явилася стаття «Накануне забастовки», в якій заявлялося, що Спілка службовців державних та громадських установ створила Страйковий комітет і оголосила про початок страйку міських службовців Москви 22 листопада 1917 року. Але страйк розпочався раніше запланова-

ного часу, 16 листопада учні середніх казенних учбових закладів на два дні припинили навчання на знак протесту проти захоплення влади більшовиками. 17 листопада газета «Наша Речь» опублікувала на своїх шпальтах статтю «Воззвание Союза союзов» [Союз союзов – федерація профспілок] в якій виказувалася підтримка Установчим Зборам. Профспілки виступали проти Радянської влади: «Чиновники не могут признать ленинский совет народных комиссаров правительством рабочих и крестьян, и считают его группой лиц захвативших власть, вопреки воле огромного большинства народа» [17, с. 4; 19, с. 3; 3, с. 4].

Розпочинаючи з другої половини листопада 1917 р., чимало державних та приватних установ в Петрограді та Москві підтримали страйк. Зокрема, майже всі службовці Міністерства землеробства, в Міністерстві торгівлі та промисловості до роботи приступили тільки п'ять осіб, об'явили про початок дводобового страйку, на знак протесту проти насильницького захоплення влади, службовці Товариства «Брати Нобель», московські курсистки провели однодобовий страйк на знак солідарності з протестуючими. На початку грудня міська Дума Петрограда також оголосила про початок страйку. Дану акцію протесту підтримала навіть московська міліція [4, с. 3; 5, с. 3; 20, с. 5; 16, с. 2; 6, с. 3; 11, с. 3].

Наприкінці жовтня, разом зі службовцями Міністерства фінансів, оголосили політичний страйк чиновники Департаменту митних зборів (центрального апарату). Резолюцію про початок страйку затвердили на спільному засіданні Петроградських Комітетів Митної спілки представники Петроградської портової та при Фінляндській залізниці митниць і Департаменту митних зборів [9, арк. 3].

Однак, не дивлячись на спільну резолюцію участь в даній акції протесту фактично прийняли лише службовці центрального апарату Департаменту митних зборів та Поштового відділення Петроградської портової митниці. Власне в двох петроградських митницях більшість співробітників страйк не підтримали. Однією з причин стала організована протидія доглядачів, які прийняли сторону нової влади та всіляко протидіяли страйку. На перших порах розколу, в митному середовищі Петрограда не спостерігалось ніяких ознак боротьби між двома групами митників і намагань силоміць заставити ту, чи іншу сторону, прийняти відповідну політичну позицію. Бажаючи зрушити справу з місця та припинити страйк, а відповідно і розкол серед митників столиці, до Петрограда прибув Голова ЦК Всеросійської спілки митних службовців Д.П. Феденев.

Саме під його впливом ЦК видав 17 листопада звернення в якому містився заклик до всіх митних установ колишньої Російської імперії визнати владу більшовиків та стати до роботи. Хоча треба сказати, що за межами Петрограда митники страйк не підтримали. Даний крок керівництва Митної спілки викликав у страйкарів хвилю обурення, які вже зазнали на собі репресивні дії Радянської влади у вигляді арештів, звільнень та невидачі продуктивних пайків. Особливо в світі того, що напередодні, 1 листопада 1917 р., Петроградський Військово – революційний комітет видав дві постанови: «Предписание чиновникам правительственных учреждений о запрещении оставлять работу» та «Постановление о прекращении выплаты жалования служащим правительственных учреждений не явившимся на службу с 1 ноября 1917 г.». За невиконання яких страйкарям погрожували не тільки матеріальним покаранням, але й «конфискацией имущества и арестом». Для ще більшого тиску на протестуючих, того ж дня, побачив світ ще один документ – «Предписание штаба Военно–революционного комитета комиссару 2-го Балтийского флотского экипажа об откомандировании отряда в распоряжение В. Р. Менжинского». Згідно цього розпорядження під керівництвом В. Р. Менжинського, який на той час обіймав посаду комісара Військово–революційного комітету при Міністерстві фінансів, переходив загін матросів в кількості 100 осіб. Треба зазначити, що подібні репресивні дії нової влади зазнавали не лише співробітники установ, які відносилися до Міністерства фінансів. Так, 2 листопада вийшов наказ комісара у справах колишнього градоначальства Петрограда в якому він пропонував «всем служащим вернуться к своим занятиям. Не явившиеся в течение 2 ноября будут считаться уволенными». Показовим є приклад Володимира Борисовича Лопухіна, який обіймав посаду директора Департаменту загальних справ Міністерства закордонних справ. За участь у страйку чиновників МЗС втратив роботу та службову квартиру. В своїх мемуарах він дуже добре показав становище російського чиновника–страйкаря, що втратив засоби до існування: «А ресурсы таяли. У меня, да и у моей жены никакой недвижимой собственности, ни капитала никогда не было. Было припасено несколько сотен рублей, и то доставшихся путем учета в обществе взаимного кредита дружеских векселей. Когда будет истрачена последняя сторублевка (радужная ассигнация с портретом Екатерины II), останутся только 2-3 выигранных билета внутренних займов да кое – какие ювелирные

ценности жены, мои орден, золотой портсигар, подаренный сослуживцами при уходе с должности управляющего делами особой комиссией по призрению больных и раненых воинов, да карманные золотые часы» [9, арк. 3; 18, с. 501, 486, 491, 575; 13, с. 10, 27].

На загальних Зборах службовців Департаменту митних зборів, які відбулися 28 листопада 1917 р., було прийняте рішення про ігнорування закликів Петроградського Військово–революційного комітету і керівників Митної спілки та продовжувати страйк до того часу, доки влада не перейде до Установчих Зборів. На проведеному голосуванні за подібне рішення віддали свої голоси 128 осіб проти 39 [9, арк. 4].

Центральний Комітет Всеросійської спілки митних службовців в політичній боротьбі між прихильниками та противниками Установчих Зборів став на бік останніх розпочавши активну боротьбу з митниками-страйкарями в Петрограді. Так, під впливом ЦК, наприкінці листопада, був ліквідований страйк службовців Поштового відділення Петроградської Портової митниці. Активну участь у боротьбі зі страйкарями приймали робітники митної артілі, підбурювані відрядженим до митниці комісаром. Застосовуючи погрози артільникам змусили митників стати до виконання службових обов'язків.

В грудні політичні чвари охопили вже власне ЦК Митної спілки. Так, 4 грудня ЦК направив звернення до всіх місцевих Відділів, в якому піддав критиці «більшовицький терор» і відмежувався від свого рішення прийнятого 17 листопада про підтримку влади більшовиків та закликав стати на захист Установчих Зборів. Але вже 6 грудня світ побачила спільна резолюція ЦК і двох петроградських митниць, яка одночасно закликала прийняти бік Установчих Зборів та «употребить все усилия для срочной ликвидации забастовки в Департаменте, не останавливаясь, если это потребуется, перед созданием особого коллектива для руководства работами ведомства». Тобто закликали на боротьбу зі страйкарями, які підтримували вищезгадані Установчі Збори? Під час прийняття даного рішення представників Департаменту митних зборів (центрального апарату) позбавили права голосу, а згодом змусили покинути приміщення [9, арк. 4].

Для ліквідації страйку керівництво профспілки застосувало політику «розділяй та володарюй». Митних службовців низового рівня, як в Петрограді, так і в регіонах запевняли, що ті матеріаль-

ні проблеми, яких вони зазнають є наслідком страйку службовців центрального апарату Департаменту митних зборів. Регіональні Відділи звернулися з закликом до петроградців відмовитися від страйку мотивуючи це – «трагическим положением ведомства и нуждами служащих, требующих попечения со стороны Департамента, как центрального органа». У відповідь протестуючі заявили, що ЦК схиляється до «большевистской ориентации» та продовжили страйк [9, арк. 5–6].

Наприкінці грудня, за ініціативою ЦК Митної спілки, з службовців, які знаходилися при Департаменті митних зборів (центрального апарату) на правах тимчасово прикомандированих фахівців створили новий штат співробітників установи. 28 грудня 1917 р., за наказом ЦК всі приміщення Департаменту захопили доглядачі петроградських митниць і – «приняли на себя всю исполнительную власть». Директора Департаменту С.А. Гринвальда звільнили, разом з ним без роботи залишився весь керівний склад установи, а саме: віце-директор С.С. Антонов, начальники відділень С.А. Алексеев, Г.Є. Грум-Гржимайло, Г.Ф. Томулец; митні ревізори К.Н. Лодигенський та В.В. Бойко; керівник канцелярії А.В. Добротін – «как явно не соответствующие новым условиям и отношениям службы». Новим керівником Департаменту призначили члена ЦК Всеросійської спілки митних службовців, співробітника Білоостровської митниці (на кордоні з Великим князівством Фінляндським) В. Е. Копайтича. Незважаючи на подібний акт залякування більшість службовців відмовилися співпрацювати з новим керівництвом установи та підняли питання перед ЦК профспілки про незаконне звільнення вищих посадових осіб Департаменту. Ще на I Всеросійському з'їзді митних службовців затвердили правила прийому та звільнення зі служби, підвищення та пониження на посаді. Згідно них звільнити співробітника може лише Погоджувальна комісія у складі 6 осіб, по 3 від колективу та ЦК. Однак дану вимогу до уваги ніхто не взяв [9, арк. 7].

Треба відмітити, що в регіонах досить позитивно віднеслися до ліквідації страйку в Департаменті митних зборів. Не зафіксовано жодної підтримки на адресу колег з Петрограда. Так, наприклад, при голосуванні службовців Ревельської митниці, з приводу вищезгаданої події, 17 з 23 осіб підтримали дії ЦК по ліквідації страйку. Всі 44 співробітника Харківської митниці також висловили повну солідарність з ЦК Митної спілки. Лише заявивши, що дійсно не дотрималися процедури звільнення керівників Департаменту, але в

цілому підтримали кроки по боротьбі зі страйкарями [9, арк. 11, 13].

Необхідно зазначити, що подібна реакція митної спільноти не є чимось дивним. Більшість провінційного чиновництва своїх столичних колег недолюбувало та вважало їх зарозумілими ледарями, представниками царату. Відповідно до акцій протесту в столиці віднеслося негативно. На нашу думку 28 грудня, день ліквідації страйку в центральному апараті Департаменту митних зборів, можна вважати днем остаточного переходу Митної спілки під контроль нової влади, а відповідно її суть, як органу, що повинен захищати права найманого працівника нівелюється. Хоча деякі члени профспілки, ще в січні 1918 р., активно лобіювали ідею скликання в Москві 15 червня 1918 р. II-го Всеросійського з'їзду митних службовців, але в умовах розпаду країни та початку бойових дій це можна назвати утопією.

Підводячи підсумок необхідно відмітити, що вперше в історії російської митної служби, за ініціативи співробітників, створено профспілкову організацію основною метою якої мали стати поліпшення умов праці та правовий захист службовців всіх категорій. Організація розпочала роботу навесні 1917 р. і де-факто завершила її наприкінці грудня не виконавши свого основного завдання – захисту професійних інтересів митних службовців. Основною причиною цього стала занадто висока політизованість суспільства, яка відповідно екстраполювалася і на громадські організації. Найяскравішою сторінкою профспілкового руху російських митників, у зазначений період, необхідно вважати перший за всю історію російської митної служби страйк службовців центрального апарату Департаменту митних зборів, який тривав приблизно два місяці і закінчився поразкою.

Примітки

1. *Архирейський Д. В.* Радянська митна служба міжвоєнної України / Д. В. Архирейський. – Дніпропетровськ: АМСУ, 2013. – 290 с.
2. *Архирейський Д. В.* Таможенні структури України в період громадянської війни 1917 – 1921 гг. / Д. В. Архирейський // Государство – экономика – политика: актуальные проблемы истории: сборник научных трудов Всероссийской научно – методической конференции. 11 – 13 мая 2010 г. – СПб.: Издательство Политехнического университета, 2010. – С. 6–10.
3. *Воззвание* Союза союзов // Наша Речь. – 1917. – № 2. – С. 1–6.

4. *В Министерствах* // Наш век. – 1917. – № 2. – С. 1 – 4.
5. *В Министерстве торговли и промышленности* // Наш век. – 1917. – № 3. – С. 1–4.
6. *Городская Дума Петрограда* // Наш век. – 1917. – № 4. – С. 1–4.
7. *Державний архів Харківської області* (далі – ДАХО). – Ф. 84. – Оп. 1. – Спр. 910.
8. *ДАХО*. – Ф. р – 3962. – Оп. 1. – Спр. 1.
9. *ДАХО*. – Ф. р – 3962. – Оп. 1. – Спр. 7.
10. *Да здравствует Учредительное Собрание* // Торгово–промышленная газета. – 1917. – № 236. – С. 1–8.
11. *Забастовка московской милиции* // Русское слово. – 1917. – № 247. – С. 1–4.
12. *Історія митної справи в Україні* / [авт. кол. П. В. Пашко, В. В. Ченцов та ін.]. – К.: Знання, 2006. – 606 с.
13. *Лопухин В. Б.* После 25 октября // Минувшее. Исторический альманах / В. Б. Лопухин. – т. 1. – М.: Прогресс; Феникс, 1990. – 384 с.
14. *Митниці Слобожанщини. Збірник документів і матеріалів* / [авт. кол. П. В. Пашко та ін.]. – Харків: Каравела, 2000. – 269 с.
15. *Морозов О. В.* Митна система Російської імперії в українських губерніях XVIII – початок XX ст. / О. В. Морозов. – Дніпропетровськ: АМСУ, 2011. – 312 с.
16. *Московская хроника* // Наш век. – 1917. – № 9. – С. 1–4.
17. *Накануне забастовки* // Свободная Речь. – 1917. – № 1. – С. 1 – 8.
18. *Петроградский военно–революционный комитет. Документы и материалы в 3-х томах.* – Т. 1. – М.: Наука, 1966. – 582 с.
19. *Последние известия* // Наша речь. – 1917. – № 2. – С. 1–6.
20. *Хроника* // Наша речь. – 1917. – № 2. – С. 1–6.
21. *Экономическая история России с древнейших времен до 1917 г.* / Отв. ред. Л. М. Елифанова. – М.: РОССПЭН, 2009. – 1287 с.
22. *Яров С. В.* Горожанин как политик. Революция, военный коммунизм и НЭП глазами петроградцев / С. В. Яров. – СПб.: Дмитрий Буланин, 1999. – 317 с.

Дейнеко, Сергей Всероссийский союз таможенных служащих в 1917 году. В статье на основе архивных материалов показано становление и упадок первой профсоюзной организации российских таможенников. Рассмотрены причины, ход и последствия первой политической забастовки сотрудников Департамента таможенных сборов, организованной профсоюзом таможенников Петрограда. По мнению автора одной из причин малоэффективной работы вышеупомянутой организации стала чрезвычайно сильная политизация общества.

Ключевые слова: профсоюз, таможня, забастовка, революция, чиновник, Петроград.

Deineko, Serhiy All-Russian Union of Customs Officers in 1917. On the basis of archival materials the article represents formation and decline of the first trade union organization of Russian customs officers. The article considers reasons, course and consequences of the first political strike of employees of the Department of customs duties, organized by customs union of Petrograd. According to the author one of the reasons of inefficient work of the above mentioned organization became extremely strong politicization of the society.

Keywords: trade union, customs house, Russian revolution, Petrograd.

Деловая активность преподавателей Харьковского императорского университета в XIX веке

Сергей Куделко

В статье анализируется предпринимательская активность представителей вузовской корпорации в XIX столетии. Автор приходит к выводу, что оказание коммерческих услуг, участие в бизнес-проектах было распространенным явлением в среде профессорско-преподавательского состава. Отдельные формы такой активности встречали неодобрительное отношение со стороны коллег и общества в целом. Значение предпринимательской деятельности профессоров и преподавателей Харьковского университета принесли пользу университету и региону.

Ключевые слова: Харьковский императорский университет, профессорско-преподавательский корпус, предпринимательство.

В последние годы университеты Украины, как и другие высшие учебные заведения, стали больше внимания уделять проблемам коммерциализации своих услуг. Поиск источников внебюджетного финансирования стал одним из приоритетных направлений в деятельности вузов. В этих условиях определенный интерес представляет исторический опыт, который уже имеется в данном направлении. Конечно же, новые социально-экономические и политические условия, совсем не похожие на XIX столетие, ограничивают использование наших знаний в данном направлении, но в отдельных примерах мы можем наблюдать сходство черт, как услуг, так и их потребителей.

Платные услуги предоставлялись университетом в XIX столетии в его клиниках, за проведение всевозможных экспертиз и консультаций, за публичные лекции, уроки музыки и танцев, спортивные занятия и т. д. Например, лекции по психиатрии, которые читались весной 1910 года, ежедневно посещало 2,5 тысячи человек [12]. Впрочем, это «внебюджетное», говоря современным языком, финансирование не занимало большого места в общем